

3e ✓ OVER DE WERELD GESPROKEN

thema's voor volwassenen over de derde wereld

OVER DE ^{3e}✓ WERELD GESPROKEN

thema's voor volwassenen over de derde wereld

Colofon

Uitgave: Stichting Milieu-Educatie, 1988

Tekst en

samenstelling: Fanja Kneefel en Gerda Brinkman

Illustraties: Arthur Boelhouwer

Len Munnik

Peter van der Vet

Ruth Waterman

Zetwerk: Jan van Arkel

Deze uitgave is mogelijk gemaakt door subsidie van de Commissie voorlichting en bewustwording Ontwikkelingssamenwerking.

Op de illustraties rust copyright. Overname teksten toegestaan met bronvermelding.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Kneefel, Fanja

Over de Derde Wereld gesproken: thema's voor volwassenen over de derde wereld /
Fanja Kneefel, Gerda Brinkman. – Utrecht: Stichting Milieu-Educatie. – ill.

ISBN 90-6619-070-1

SISO 354.7 UDC (1-772/773)

Trefw.: Derde Wereld.

Inhoud

Voorwoord	5
1. Milieu en ontwikkeling	7
Inleiding	7
Mens en natuur in evenwicht?, 8	
<i>door Manus van Brakel, Vereniging Milieudefensie</i>	
2. Vrouw en Derde Wereld	11
Inleiding	11
Vrouwen in India en hun strijd om te overleven, 13	
<i>door Esther Seymonsbergen, Landelijke India Werkgroep</i>	
3. Verstedelijking en milieu	15
Inleiding	15
De vrouw in habitat, 17	
<i>door Pien de Lange, Interkerkelijke Coördinatie Commissie Ontwikkelingsprojecten (ICCO)</i>	
4. Industrie in de Derde Wereld	19
Inleiding	19
En de bomen hielden blaadjes, 21	
<i>door Ruth Waterman, Landelijke India Werkgroep</i>	
5. Mondiale vorming in de volwasseneneducatie	23
Inleiding	23
Workshop "Het ontstaan van een Open School in Bolivia, 25	
<i>Gien van Warmerdam, Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking (COS)</i>	
Workshop "Eten genoeg en toch honger" en "Wonen naar wens", 27	
<i>door Lieke Knoop Pathuis, Stichting Milieu Educatie</i>	
Workshop "Voedsel als medicijn" en het "Voedselschakelspel", 29	
<i>door Gerda Brinkman, Stichting Milieu Educatie</i>	
Voor meer informatie	30

Voorwoord

Voor u ligt het verslag van de studiedag "Milieu en Derde Wereld". De studiedag is georganiseerd door de Stichting Milieu Educatie (SME) en werd gehouden op 17 september 1987 te Utrecht. Ruim 40 deelne(e)m(st)ers, afkomstig uit milieu- en Derde Werelddgroepen, vrouwenorganisaties en de Volwasseneneducatie volgden deze studiedag.

Doel van deze dag was thema's, ideeën, methoden en materialen aan te reiken om met Milieu en Derde Wereld aan de slag te kunnen gaan in de verschillende cursus- en voorlichtingssituaties. Naar onze mening heeft de studiedag Milieu en Derde Wereld aan dit doel beantwoord.

Met behulp van inleidingen werd inhoudelijke achtergrondinformatie over het thema gegeven. Tijdens de workshops werden educatieve materialen gepresenteerd.

In de algemene inleiding van Manus van Brakel, werkzaam bij de Vereniging Milieudefensie, werd de relatie tussen Milieu en de Derde Wereld in kaart gebracht.

Specifieke aandacht werd gegeven aan de rol van de vrouw in de Derde Wereld. In alle inleidingen en workshops kwam dit min of meer aan de orde. Eén workshop is hier zelfs geheel aan gewijd. Esther Seymonsbergen van de Landelijke India Werkgroep belichtte tijdens haar workshop de positie van vrouwen in India.

Pien de Lange, medewerkster bij de medefinancieringsorganisatie ICCO, besteedde in haar voordracht met dia-presentatie ruimschoots aandacht aan de positie van de daklozen in de Derde Wereld.

De dag werd op indrukwekkende wijze afgesloten door een diapresentatie van Ruth Waterman. Zij liet op artistieke wijze zien wat vandaag de dag nog steeds de gevolgen zijn van de milieuramp in Bhopal.

Eén van de workshops werd geleid door Gien van Warmerdam van COS Utrecht. Zij besteedde tijdens haar workshop aandacht aan een Open School project in Bolivia. Van dit project is educatief materiaal gemaakt voor volwassenen in de Basiseducatie.

De SME, die de dag organiseerde verzorgde ook twee workshops. Eén over materiaal, geschikt

voor de Basiseducatie en één over meer algemene materialen over milieu en Derde Wereld voor volwassenen. De eerste werd verzorgd door Lieke Knoop Pathuis en de tweede door Gerda Brinkman.

Deze brochure is echter meer dan een verslag van de op die dag gehouden lezingen en workshops. Zij bevat meer achtergrondinformatie en geprobeerd is om in de afzonderlijke onderdelen één lijn te volgen; een rode draad te geven.

Hoofdstuk 1 geeft een algemene schets van de milieuproblematiek in de Derde Wereld; hoe deze is ontstaan, de rol van het Westen hierin en het verzet van de bevolking hiertegen. Ieder volgend hoofdstuk belicht een bepaalde invalshoek van waaruit het probleem "Milieu en Derde Wereld" kan worden bekeken. Zo kan dit vanuit de positie van de vrouw in de Derde Wereld. Maar ook kan de problematiek rond de verstedelijking of de industriële vestiging het uitgangspunt zijn. In het laatste hoofdstuk wordt aandacht besteed aan het praktische werken met materiaal, die al dan niet specifiek bedoeld zijn voor groepen volwassenen die met deze problematiek aan de gang willen gaan. Tot slot is er nog een literatuur- en adressenlijst.

Wij hopen dat deze brochure een aardige herinnering zal zijn voor de mensen die de dag hebben meegemaakt en voor anderen een handreiking om het thema Milieu en Derde Wereld op te pakken.

Verder willen wij hier van de gelegenheid gebruik maken om een ieder die heeft bijgedragen aan de studiedag en het verslag Milieu en Derde Wereld hartelijk te danken.

De samenstellers

1. Milieu en ontwikkeling

Inleiding

Een groot deel van de wereldbevolking leeft in grote armoede. Voor de vervulling van haar basisbehoeften is zij aangewezen op exploitatie van de directe omgeving. Dit leidt vaak tot overexploitatie, waardoor het milieu wordt aangetast. Degradatie van het milieu, zoals bodemuitputting, houtkap en erosie hebben vaak grote gevolgen ook op sociaal en economisch gebied.

Naast deze problemen kampen Derde Wereldlanden ook met problemen op het gebied van bevolkingsgroei, gezondheidszorg, schuldenlasten, grondstoffenproblematiek enzovoort. Zorg om het milieu staat dan meestal niet erg hoog op de prioriteitenlijst. Toch komen regeringen van deze landen hoe langer hoe meer tot het inzicht, dat verscheidene rampzalige situaties in hun land hun oorzaak vinden in de slechte situatie van het milieu. Daarnaast wordt milieubeheer langzamerhand een onderdeel van het beleid voor ontwikkelingssamenwerking; ook in Nederland.

Milieuvraagstukken in Derde Wereldlanden zijn niet nieuw. De laatste tijd nemen zij echter gigantische vormen aan.

Veel milieuproblemen vinden hun oorzaak in de behoefte aan grondstoffen van de rijke landen; beginnende ten tijde van de kolonisatie. Maar ook nu nog ontstaan er in de Derde Wereld milieuproblemen door de behoefte aan grondstoffen van het Westen.

Hebben wij hier in het Westen vooral te maken met vervuiling van bodem, water en lucht, in de Derde Wereld is het probleem voornamelijk de degradatie van het milieu.

De milieuproblemen op het platteland strekken zich uit over enorme oppervlakten. Steeds meer gronden worden in beslag genomen voor het verbouwen van producten voor

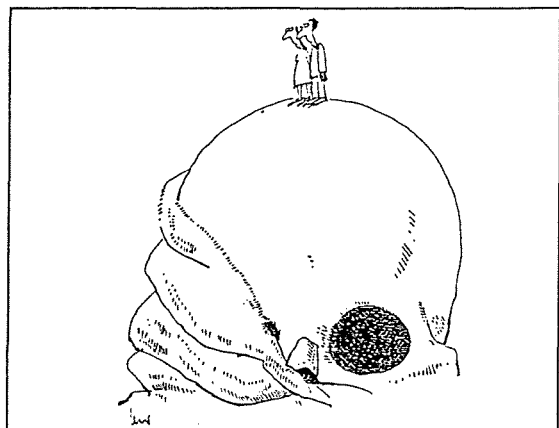
de handel (export). De verbouw van voedsel voor eigen gebruik maakt het steeds vaker noodzakelijk om een toevlucht te nemen tot marginale gronden. Steeds vaker wordt het dan ook noodzakelijk om nieuwe stukken oerwoud te ontginnen voor de landbouw.

Een oplossing voor het genoemde probleem kan niet zomaar worden gegeven. Degradatie van de bodem kan slechts gestopt worden door de belasting van het milieu te verminderen. Maar er ontstaat juist in deze landen, door de toenemende bevolkingsdruk, steeds grotere behoefte aan voedsel.

Geld voor aankoop van voedsel of brandstof is er meestal niet. Een gedwongen geboortebeperking druist vaak in tegen de cultuur van de bevolking.

Wanneer mensen in hun omgeving geen mogelijkheden meer vinden om in de behoeften van het gezin te voldoen trekken zij naar de dichtstbijzijnde grote stad. Door de trek naar de steden ontstaan weer nieuwe, wellicht nog ernstiger, problemen. Het probleem van verstedelijking is ook in het Westen voldoende bekend.

In deze inleiding worden slechts enige facetten van het probleem Milieu en Derde Wereld aangestipt. Manus van Brakel ging in zijn inleiding tijdens de studiedag verder in op de verstorning van de relatie tussen mens en natuur.

Mens en natuur in evenwicht?

Manus van Brakel, medewerker Vereniging Milieudefensie

Wat is voor ons natuur? Wat betekent het voor ons als die wordt vernield? Wij zijn ons niet zo bewust van de natuur. Water komt uit de kraan, energie komt via een gaspijp of stopkontakt het huis binnen en wat we willen eten kopen we in de supermarkt. In Derde Wereldlanden is dat voor veel mensen anders: men heeft geen geld om alles te kopen. Alle levensbehoeften vervult men door de omringende natuur. Energie uit brandhout, water uit bronnen, voedsel uit de bodem die ze zelf bewerken.

Het verschil lijkt duidelijk. Wij zijn afhankelijk van onze koopkracht; bezuinigingen bedreigen onze levensbehoeften. Voor mensen in de Derde Wereld is het de natuur zelf, waarvan men afhankelijk is. Maar één ding moeten we niet vergeten, al staan we er niet vaak bij stil. Uiteindelijk zijn ook wij afhankelijk van de natuur. Alles wat we eten komt van de bodem, die ergens op de wereld door boeren en boerinnen is bewerkt.

In mijn verhaal wil ik het hebben over de verhouding tussen mens en natuur, vroeger en nu. Vooral over de verhouding tussen mens en bodem.

Door de hele geschiedenis heen zie je dat de verhouding mens-natuur in een spanningsveld verkeert. Vooral in de landbouw werd die kwetsbaarheid al snel duidelijk. Meer dan 10.000 jaar geleden ging men in Mesopotamië het land bevoeien. Men wist toen echter nog niet dat door verdamping van water de grond zouter wordt. Enorme zoutwoestijnen zijn daar nu nog de tastbare gevolgen van.

Tallose milieurampen zijn veroorzaakt door verkeerde handelingen van de mens ten opzichte van die natuur; op een enkele uitzondering na zijn alle woestijnen door mensenhanden gemaakt. Ze zijn de stille getuigen van dat wat eens mis ging. Zelfs in Nederland zijn we zo in het bezit gekomen van een stukje woestijn, namelijk het Kootwijkerzand. We hebben er zelfs een natuurmonument van gemaakt. Maar van de fouten hebben we gelukkig ook geleerd.

Overal op de wereld zijn landbouwmethoden die al duizenden jaren stand houden. Bijvoorbeeld de terrasbouw, die wordt gebruikt voor het verbouwen van rijst op berghellingen. Ook de zwerflandbouw, waarbij zo nu en dan nieuw land in gebruik wordt genomen en het oude de tijd krijgt om bij te komen, is een voorbeeld van een evenwichtige verhouding tussen mens en (het gebruik van) de natuur. Veel duurzame landbouwmethoden in de

Derde Wereld zijn in de loop van eeuwen opgebouwd.

De kolonisatie bracht veel verandering in de traditionele landbouwmethoden in de gekolonialiseerde gebieden. De Engelsen namen bijvoorbeeld de beste gronden in, om plantages te kunnen oprichten. In Zimbabwe bijvoorbeeld bezitten nu 6000 blanken 60% van de grond. De 7 miljoen autochtonen bezitten de andere 40%, maar dan wel grond van de slechtste soort.

De Fransen deden het, evenals de Hollanders, anders; zij gingen belasting heffen. De autochtonen werden gedwongen een deel van hun landopbrengsten te verkopen, teneinde de belasting te kunnen voldoen. Ook hierdoor werden de oorspronkelijke verhoudingen tussen mens en natuur veranderd.

Sinds het kolonialisme is er niet veel veranderd. Veel Derde Wereldlanden zijn grondstoffenleveranciers gebleven. Als je minerale grondstoffen bezit (zoals olie) dan heb je geluk. Zo niet, dan moet de grond zelf worden geëxploiteerd om aan deviezen te komen.

In de loop van de jaren zijn de prijzen voor grondstoffen alsnog gedaald. Met andere woorden de ruilvoet is verslechterd. Ten opzichte van de geïndustrialiseerde landen is het inkomen van de grondstofproducerende landen sinds de 60-er jaren met 100 miljard dollar per jaar verminderd. Het blad *The Economist* heeft onlangs berekend, dat het verlies door prijsdalingen de laatste jaren twee keer zo groot is als alle ontwikkelingshulp samen. Het gevolg is een enorme economische crisis in veel Derde Wereldlanden; de grondstofprijzen dalen en de schulden stijgen.

Voorbeelden

Brazilië heeft een schuld van 110 miljard dollar. De landbouw moet een flink aandeel leveren om die schulden af te lossen. Er wordt veel koffie geëxporteerd en ook veel soja.

In de 70-er jaren is men begonnen met soja. Soja is een korte dag-plant en kan het best gedijen op een bepaalde breedtegraad. Op het Noordelijk halfrond verbouwt men soja in het zuiden van de V.S.. Wanneer je de passer op de evenaar zet kom je aan de andere kant van de evenaar uit in Zuid-Brazilië. Dus werd daar ook begonnen met soja. De boeren kregen krediet om zaden en kunstmest aan te kunnen schaffen. Dikwijls hoefde dit pas na 10 jaar te worden terugbetaald. Kunstmest en de

benodigde bestrijdingsmiddelen werden vaak gratis verschaft.

In het begin van de 70-er jaren was de sojateelt zo succesvol, dat in een dorp zelfs het kerkhof in gebruik werd genomen voor de sojateelt. Maar kunstmest en bestrijdingsmiddelen werden steeds duurder. De boeren gingen daarop bezuinigen en ziektes kregen daardoor steeds meer kans. Ook de bodem raakte uitgeput. De prijs die men eerst voor 30 zakken kreeg was binnen 10 jaar nog maar de prijs voor 20 zakken.

Erosie is een veel voorkomend probleem. Bij sojateelt ligt de grond voor een deel van het jaar braak. Door de hitte wordt de kwaliteit van het organische materiaal minder. Soms gaat de grond zelfs schuiven en verdwijnt in de dalen. Per enkele regenbui kan wel 50-200 ton van een hectare wegspoelen. Hele dorpen zijn zo door de modder verwoest.

De grootschalige verbouw van soja heeft geleid tot sociale, maatschappelijke en ecologische problemen. Veel mensen zijn overbodig geworden. Velen trekken naar de grote steden als Sao Paulo. Anderen trekken het oerwoud - de Amazone - in en proberen daar land geschikt te maken voor de landbouw.

In beide gevallen ontstaan problemen. Men kan in korte tijd niet leren hoe het oerwoud moet worden ontgonnen; hier is dan ook de verhouding tussen mens en natuur in gevaar. In steden als Sao Paulo ontstaan enorme sloppenwijken; de problemen die daarbij ontstaan zijn niet te overzien.

Op de Filippijnen is het weer anders. Het land heeft 26 miljard dollar schuld en weinig industrie. Vooral de landbouw moet zorgen voor deviezen. Suikerriet en kokos zijn de belangrijkste gewassen.

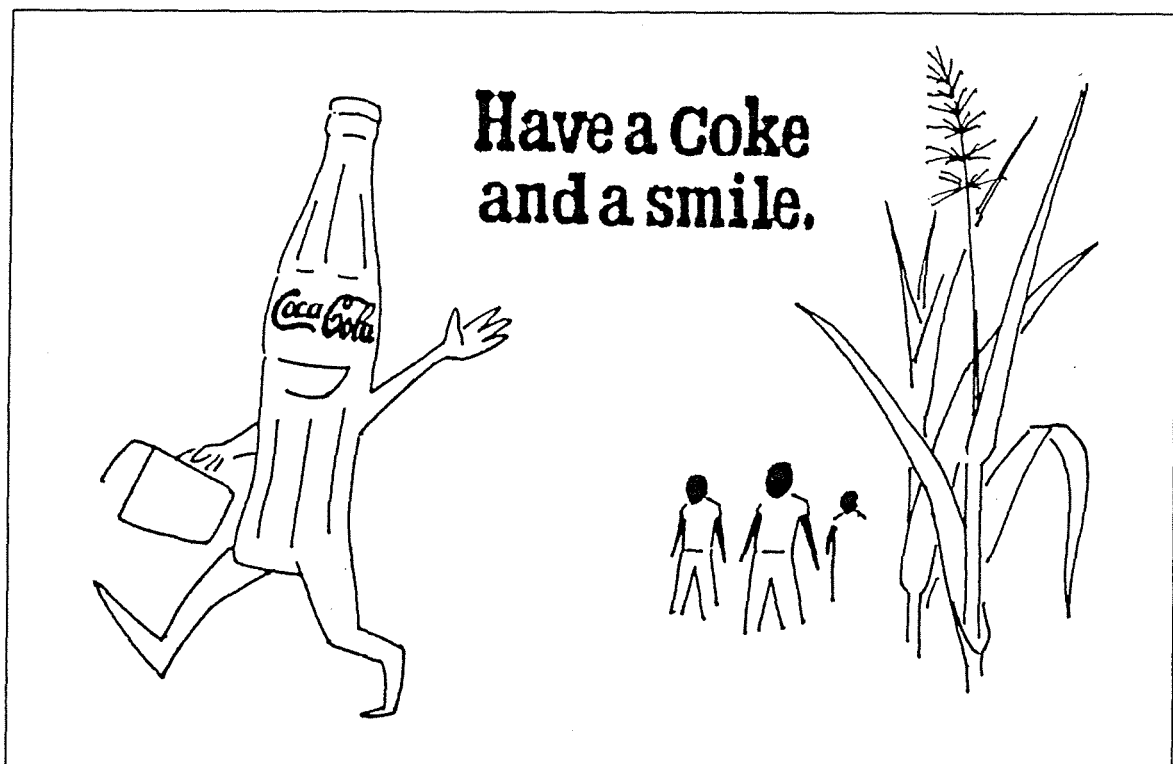
De situatie op Negros krijgt in Nederland op het moment wel wat aandacht. Dit eiland is door een vulkaan ontzettend vruchtbaar geworden. Het land is ontgonnen en volgeplant met suikerriet. Vooral Amerika, de toenmalige kolonisator van de Filippijnen, had grote behoefte aan suiker; bijvoorbeeld voor de productie van Coca Cola.

Nu is het echter, met de moderne biochemische technieken, eenvoudiger om suiker te maken uit mais. Het heet dan isoglucose. Dit heeft geleid tot werkloosheid voor miljoenen suikerwerkers en dat heeft weer een enorm voedselprobleem tot gevolg. En dat op een eiland, waarvan iemand wel eens heeft gezegd, dat als je er een peuk in de grond stopt, de sigaretten er vanzelf gaan groeien.

De situatie op de Filippijnen is totaal uit de hand gelopen. Er wordt veel honger geleden, en dat terwijl er veel vruchtbare grond (van grootgrondbezitters) braak ligt.

Met het oog op buitenlandse deviezen is alleen gedacht aan de export. De belangen van de Filippijnen's zijn totaal vergeten.

De Filippijnen verkeren in een uitzichtloze positie: miljoenen mensen trekken uit wanhoop de bergen in om nieuwe grond te ontginnen in de hoop zo te kunnen overleven. Een ecologische ramp voltrekt zich. Overal waar je komt, glijdt de grond

van de bergen af ... Ook de laatste resten oerwoud worden zo vernield.

De economische crisis die het platteland in Derde Wereldlanden treft is een ecologische crisis geworden.

Ook in Afrika is de situatie heel kritiek. Veel gebieden zijn 'van nature' al onvruchtbaar. Men moet dus heel voorzichtig met de grond omgaan. De beste gronden worden gebruikt voor exportgewassen. De Afrikaanse boeren, meestal boerinnen, zijn voor hun eigen voedselproductie aangewezen op de meer marginale gebieden.

Het leven wordt in Afrika steeds moeilijker. Doordat bomen verdwijnen wordt het steeds moeilijker om aan brandhout te komen. Water is schaars en de grond erodeert. De verhouding tussen mens en natuur raakt steeds meer uit evenwicht.

Vooral de vrouwen zijn hiervan het slachtoffer. Daar waar de crisis het ergst is, levert de natuur zo weinig op, dat de mannen wegtrekken om elders in de steden en op de plantages geld te verdienen. In veel gebieden in Afrika staan de meeste vrouwen alleen voor de zorg om de voedselvoorziening en het verdere inkomen van het gezin.

Verzet

Is er nog hoop?

Gelukkig wel. Ook al is de crisis nog zo erg, overal zijn initiatieven van mensen die het tij willen keren. Initiatieven van vrouwen bijvoorbeeld, die bezig zijn met het opnieuw planten van bomen om erosie tegen te gaan. In Kenya zijn daar tienduizenden vrouwen bij betrokken. Ook in India zijn vormen van verzet ontstaan. De regering heeft getracht door het opzetten van enorme eucalyptusplantages de erosie te stoppen. De keuze voor eucalyptusbomen was niet toevallig; zij zijn uitermate geschikt voor de houtproductie. Het nadeel van deze bomen is echter, dat zij enorm veel water nodig hebben. Dat onttrekken de bomen aan de omgeving. Daardoor dreigde watertekort en verwoestijning in de omliggende gebieden waar mensen hun akkers bewerken.

Om hun bestaan te redden heeft de bevolking daarom eigenhandig de plantages vernield door alle jonge bomen er uit te trekken.

In de Filippijnen gaat het nog verder. Grootgrondbezitters blijven hun grond verdedigen tegen de bevolking. Ondanks dat de bevolking honger lijdt en de gronden ongebruikt liggen. De eigenaars wachten liever op een rijke koper die de grond bijvoorbeeld voor industrie wil gebruiken. Dat levert meer op, dan wanneer de boeren daar voedsel voor eigen gebruik gaan verbouwen.

Om hun grond tegen de boeren te verdedigen hebben de grootgrondbezitters privilégies. Onder druk van de voedseltekorten pikt de bevolking het nu niet langer en is zich aan het wapenen. Een Filippijnse ecooloog stelt al, dat er misschien geen andere weg is, dan ook de wapens op te nemen om de aarde te redden tegen deze vormen van uitbuiting. Er moet een halt worden toegeroepen aan alle korte termijn belangen.

Hoe dan ook: een ecologische crisis in Derde Wereldlanden treft mensen heel direkt. Bijna overal komen mensen in opstand. Wij moeten niet vergeten dat zij ook onze strijd leveren. Er is maar één aarde. Nu nog merken wij weinig van de ecologische crisis in Derde Wereld. Onze supermarkten liggen nog vol. Maar wat er aan de hand is daar, heeft alles met ons te maken. De crisis daar is een direkt gevolg van de economische situatie hier. En wij, consumenten, zijn er bij betrokken, of we willen of niet. Er is hoop, en één van de belangrijkste opgaven van deze tijd is er voor te zorgen, dat mensen hier en mensen daar samen gaan werken om de crisis te bestrijden.

2. Vrouw in Derde Wereld

Inleiding

De bevolking van de wereld bestaat voor meer dan de helft uit vrouwen. Maar deze grote groep krijgt niet evenredig dat deel van erkenning en waardering dat haar toekomt, zeker niet wanneer het om economische factoren gaat. Dit is in het rijke Westen zo, dit is ook in de Derde Wereld zo. Daar is de situatie wellicht nog schrijnender, omdat het in Derde Wereldlanden bijna altijd de taak van de vrouw is om het gezin draaiende te houden. Dat betekent niet alleen inkopen doen, eten koken en de rest van het huishouden, maar ook voor het inkomen zorgen en het voedsel zelf verbouwen.

In Afrika lag de landbouw, voordat de mechanisering zijn intrede deed, voornamelijk in handen van vrouwen. De mannen hadden tot taak om het vee te verzorgen, het huis te onderhouden en eventueel wat te verdienen voor het schoolgeld van de kinderen. Alleen wanneer er gebruik gemaakt moest worden van werktuigen, bijvoorbeeld om te ploegen, bemoeiden de mannen zich met de landbouw.

Ook het verhandelen van voedsel is van oudsher hoofdzakelijk een vrouwentaak. In Westafrika is zelfs 80% van de voedselhandelaars vrouwen. Voor de verwerking van voedsel geldt hetzelfde; ook dat is een zaak van vrouwen. Niet alleen bereiden de vrouwen het voedsel voor eigen gebruik, ook zijn zij het vaak die in de voedselverwerkende industrie, als bijvoorbeeld rijstpellerijen, werken.

Verlies van zelfstandigheid

In de traditionele situatie, waar de vrouwen voornamelijk voor het gezin zorgden, hadden zij een redelijke mate van zelfstandigheid.

Door in eerste instantie de kolonisatie en in tweede instantie de ontwikkelingshulp door het Westen is er veel aan de situatie van de

vrouwen veranderd. Er werd overgestapt op het verbouwen en exploiteren van producten, die in het Westen veel werden gevraagd. Dat waren voedselgewassen als suiker, kruiden, tabak, thee en koffie en minerale grondstoffen als koper, aluminium en vooral later ook uranium voor de atoomindustrie.

Voor de voedselgewassen waren, onder andere door modernere landbouwmethoden, grotere stukken grond nodig. Dit had tot gevolg, dat de stukken grond waar vrouwen hun voedsel verbouwden werden opgeëist voor de verbouw van exportgewassen. Ook had de moderne landbouw tot gevolg dat er machines werden gebruikt. Alleen de mannen werden ingehuurd en kregen onderricht om die machines te bedienen.

De vrouwen werden teruggedrongen naar de marginale gebieden. Hierdoor is de voedselvoorziening voor het eigen gezin in gevaar gekomen. In veel gebieden heeft dat geleid tot ernstige voedseltekorten.

De exploitatie van minerale grondstoffen had tot gevolg dat de mannen in de mijnen gingen werken. Deze mijnen bevinden zich vaak ver van de oorspronkelijke dorpen. De mannen komen dan ook zelden naar huis. In de regel zijn de mannen door het werken in de mijnen meer gaan verdienen. Weinig hiervan komt echter ten goede van de vrouwen. De mannen verblijven 'onder elkaar', ver van huis en dicht bij de alcohol.

Ook wat het geringe geld betreft, dat de mannen vroeger in het huishouden brachten, zijn de vrouwen er door alle ontwikkelingen op achteruitgegaan.

Meebeslissen

De ontwikkelingshulp heeft, ondanks alle goede bedoelingen, slechts weinig rekening gehouden met de traditionele verdeling van ta-

uit: The State of the World's Women Report 1985

ken tussen mannen en vrouwen in de Derde Wereld.

Zo is er een projekt in India geweest waar de hulp bestond uit het verschaffen van grotere, betere, gemotoriseerde boten voor de vissers. Met deze boten konden zij nu verder uitvaren en daardoor meer vis vangen. Dat gebeurde ook, maar al die vis moest ook verwerkt worden en vis verwerken is de taak van vrouwen. Zij konden die grote hoeveelheid vis niet aan en een groot deel van de vis ging rotten. Zo verdween ook bij de mannen de motivatie om de vis te vangen.

Steeds meer begint men doordrongen te raken van de noodzaak de positie van vrouwen in de hulpprojecten te betrekken. Al die jaren van technische ontwikkeling heeft voor de vrouwen geresulteerd in een achterstand. Vooral scholingsprojecten voor vrouwen zijn nodig.

Vrouw in verzet

Daarnaast komen de vrouwen zelf in verzet. Zij vechten voor een economische zelfstandigheid, voor betere leefomstandigheden en voor behoud van het milieu, want de kolonisatie en vele ontwikkelingsprojecten hebben naast de vrouwen ook het milieu vergeten. Traditionele landbouwmethoden, vaak door de eeuwen heen van generatie op generatie overgedragen, zijn verdwenen. De enorme

plantages voor de exportgewassen hebben rooibouw op de grond gepleegd. Het gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen hebben veel grond onbruikbaar gemaakt. Daarnaast heeft het kappen van bos voor de houtproductie de hellingen kaalgemaakt met erosie als gevolg.

Veel vrouwen verenigen zich in organisaties. Bijvoorbeeld de Chipkobeweging in India. Daar hebben vrouwen letterlijk en figuurlijk het kappen van bomen met hun lijf bestreden. En met een goed resultaat! In sommige gebieden heeft de Indiase regering verboden om nog hout te kappen.

Bovenstaande korte schets van de situatie van de vrouw in de Derde Wereld geeft duidelijk weer waarom op een studiedag "Milieu en Derde Wereld" de rol van de vrouw niet mag ontbreken. Immers de vrouw is nauw verweven met het milieu. Nadelige effecten op het milieu, milieuproblemen raken haar in de eerste plaats. In bijna alle onderdelen van de studiedag is dit aan bod gekomen.

Esther Seymonsbergen, van de Landelijke India Werkgroep, had voor haar workshop 'de vrouw in India' als hoofdthema genomen. Aan de hand van dia's vertelde zij over de positie van de vrouw in India.

Vrouwen in India en hun strijd om te overleven

Esther Seymonsbergen, Landelijke India Werkgroep

Een indruk

India is een groot, warm, mooi, arm, fascinerend land met een rijke cultuur en lange geschiedenis. India ligt zo'n 10.000 km van ons land vandaan, is omgeven door 3 oceanen en in het noorden door het hoogste gebergte ter wereld: de Himalaya. Er wonen ruim 700 miljoen mensen op een oppervlak van 100 keer Nederland en daarmee is India één van de dichtstbevolkte landen ter wereld. Door de geschiedenis heen heeft het land vanuit het noordwesten vele invallen gehad, o.a. de hunnen, de ariërs, de moghuls en, het meest bekend, de verovering door de Engelsen. De invloed van al die groepen is terug te vinden in de bouwkunst, de religie en de economisch-politieke ordening van het land. Ruim 80% van de Indiërs is Hindoe.

Een kwart van de bevolking leeft in de steden, waarvan velen op straat, op de stations en in krottenwijken (slums). Het straatbeeld komt op de westerling die daar rondloopt ontzettend rommelig, maar ook zeer kleurrijk, over. Het leven speelt zich vooral buiten af.

Overal op straat proberen mensen aan de kost te komen door eten of sigaretten te verkopen, schoenen te poetsen of op straat mensen hun haar te knippen. Het drukke straatbeeld in India wordt ook bepaald door alle los rondlopende dieren. Vele worden als lastdier of vervoermiddel gebruikt. Andere zijn geofferd en mogen los rondlopen. Het bekendste vervoermiddel van India is de trein. Overvol. Dag en nacht rijden ze door. Ook op de stations proberen mensen eten, drinken en tijdschriften te verkopen. De bedrijvigheid rond de treinen lijkt een wereld op zich.

De meeste Indiërs wonen op het platteland in hutjes van leem, klei, stro en mest. Zij werken meestal op de rijstvelden, op katoen- en rubberplantages of in de kokos- en tabaksindustrie. De mensen reizen met de ossekar of lopen blootvoets.

Omdat de mensen arm zijn is het hebben van kinderen om te overleven noodzakelijk. De kinderen werken al van jongs af aan mee in het huishouden, op het land en in de fabrieken.

Vrouw in India

In India wonen ongeveer 350 miljoen vrouwen, verspreid over een oppervlak zo groot als van Zweden naar Italië. Zij leven dus in klimatologisch gezien heel verschillende omstandigheden.

Toch delen zij ook, omdat zij als vrouw in India zijn geboren hun "lot". Ouders zijn namelijk in het algemeen in India niet blij met de geboorte van

een meisje. Voor een meisje moet later een enorme bruidsschat worden betaald. Het komt dan ook niet zelden voor dat meisjes in hun jeugd worden verwaarloosd. Zij krijgen vaak minder voeding dan jongens en minder medische zorg. De kindersterfte onder meisjes is dan ook hoger dan onder jongens. Ook onderwijs wordt voor meisjes minder belangrijk geacht, dan voor jongens.

Ofschoon er in India leerplicht bestaat, blijven veel kinderen weg van school om te werken.

Van de mannen kan de helft lezen en schrijven. Van de vrouwen slechts een kwart. Dit heeft grote gevolgen voor de kansen op werk, het soort werk en niet te vergeten voor de hoogte van de bruidsschat.

Daarnaast hebben mensen die minder onderwijs hebben genoten minder kans om voor hun rechten op te komen en om zich te organiseren. De mate van alfabetisme blijkt belangrijk te zijn voor de mogelijkheden hiertoe.

Een belangrijke taak voor vrouwen is koken. Dat betekent brandstof verzamelen, water halen, rijst zeven en wassen, kortom: een groot deel van de dag wordt hiermee gevuld. Vaak wordt er op hout gekookt. Hierdoor ontstaat veel rookontwikkeling. De vrouwen staan dus bloot aan enorme vervuiling, vaak erger dan in industriegebieden. Onderzoeken hebben uitgewezen, dat het koken op een houtvuur in een hut gelijk staat aan het roken van twee pakjes sigaretten per dag. Veel vrouwen overlijden dan ook aan infectieziekten aan hun ademhalingswegen.

Zo'n 70% van de vrouwen is ook werkzaam in de landbouw. Dit is zelden een vaste baan. Dat betekent dat dit werk buiten de arbeidswetgeving valt. De meesten werken dan ook voor een zeer mager loon en worden uitgebuit.

Veel vrouwen werken in grote kokos-, tabaks-, en cashewnotenindustrieën. Ook daar zijn de arbeidsvoorwaarden voor vrouwen erg slecht. Dat betekent in de industrie o.a. lage lonen, slechte verlichting, weinig sanitaire voorzieningen en ontslag bij zwangerschap. Veel gezinnen hebben hieronder te lijden, omdat de vrouw kostwinner is.

Maar vrouwen laten dit alles niet zomaar over zich heen komen. Ze heffen hun vuisten en komen in actie. Het Jaar van de Vrouw (1975) vormde een belangrijke impuls tot het oprichten of nieuw leven inblazen van vrouwenorganisaties. Eén van de onderwerpen waarop de vrouwenstrijd zich

richt is de al eerder genoemde bruidsschat. In bijna alle lagen van de bevolking is die bruidsschat veel te hoog. Bij de middenklasse bijvoorbeeld behoren een scooter, koelkast en t.v. tot een doorsnee bruidsschat. Bij de armere bevolkingsgroepen komt het regelmatig voor dat een gezin de laatste koe moet afstaan voor de bruidsschat. Hierdoor valt een belangrijk deel van het inkomen weg.

Meisjes worden nogal eens onder druk gezet door hun schoonfamilie om een grotere bruidsschat te eisen. Blijft resultaat uit, of weigeren meisjes aan de eisen te voldoen, dan gebeurt het niet zelden dat zij worden vermoord. De familie krijgt zo de gelegenheid om een nieuwe bruid met bruidsschat te zoeken. In de grote steden betekent dat honderden bruidsschatmoorden per jaar.

D.m.v. demonstraties, straattheater, opzetten van eigen banken, stakingen, politieke akties e.d. proberen de vrouwen de aandacht op de problemen te vestigen. Zo willen zij mensen bewust maken van de noodzaak de wetgeving ten gunste van vrouwen te veranderen, de controle op de wetgeving te verbeteren en de corruptie uit te bannen. Verder voeren zij strijd tegen verkrachting, uithuwelijking en zoveel meer. Vrouwen wachten niet meer rustig af. Ze werken hard, voeren strijd en vechten om te overleven.

3. Verstedelijking en milieu

Inleiding

Miljoenen mensen in de Derde Wereld trekken weg van het platteland, op zoek naar werk. Op het platteland wordt het leven steeds zwaarder. In de vorige twee hoofdstukken is al over oorzaken als degradatie van de bodem en het verbouwen van exportgewassen gesproken. Voor veel gezinnen is het niet meer mogelijk om op redelijke wijze in de eigen voedselbehoeften te voorzien.

Door de toenemende mechanisering van de landbouw - en vele ontwikkelingsprojecten zijn hier debet aan - zijn er ook steeds minder arbeidskrachten nodig in de landbouw.

De ontwikkeling van de grote steden heeft bij de meeste regeringen voorrang boven de ontwikkeling van het platteland.

Ten eerste zetelen de meeste regeringen in de steden, dus daar heeft men het meest direct contact met de kiezers, maar ten tweede is ook het oog van de buitenwereld vooral gericht op de steden in de Derde Wereld.

Om de achterstand op het Westen zo snel mogelijk in te halen moet er gemoderniseerd en geïndustrialiseerd worden. Dit gebeurt dus in hoofdzaak in de grote steden.

In veel gevallen wordt het platteland vergeten omdat daar minder eer aan te behalen is. Reden voor veel ontwikkelingshulporganisaties om juist wel het platteland aan te gaan pakken. De idee daarachter is, dat wanneer de situatie op het platteland voor de mensen verbetert, de trek naar de stad (urbanisatie) vanzelf minder wordt. Dan zullen vanzelf ook de problemen in de stad minder toenemen. De enorme groei van de steden brengt enorme werkloosheid, slechte hygiënische omstandigheden en gigantische huisvestigingsproblemen met zich mee. De meeste nieuwkomers in de steden worden door de omstandigheden gedwongen in de krottenwijken te gaan wonen.

De groei blijft

Door verschillende oorzaken bleek de aandacht voor de ontwikkeling van het platteland niet het gewenste resultaat te hebben. Vooral jonge mensen kwamen toch door de verhalen van familieleden en dorpsgenoten in de verleiding om de stad op te zoeken; daar zijn mogelijkheden om te studeren, werk te vinden en de toekomstmogelijkheden voor jongeren zijn er volgens de verhalen legio. Ontwikkelingsprojecten op het platteland kunnen de strijd met de verleiding van de grote stad slechts ten dele aan. Daarbij komt nog, dat ook de bevolking op het platteland aan het groeien is. Daardoor wordt ook de behoefte aan voedsel groter.

Moderne productiemethoden, die de voedseltekorten op het platteland moeten oplossen komen alleen ten goede aan de rijkere boeren. De allerarmsten zijn niet in staat kunstmest en bestrijdingsmiddelen aan te schaffen. Ook grotere percelen landbouwgrond, die met de modernere methoden bewerkt kunnen worden, kunnen de arme boeren niet betalen.

Naast de armoedeproblemen op het platteland, zijn ook de problemen in de steden steeds groter geworden. De steden groeien nog steeds door. Niet alleen door de trek van het platteland worden de steden groter, maar ook door de groei van de bevolking in de steden zelf. Deze ontwikkeling gaat gepaard met enorme problemen op het gebied van wonen.

Vooral het ruimtegebrek is enorm. In veel steden gaan mensen dan ook zelf wegen zoeken om ruimte voor zichzelf te creëren. Groepen jongeren zijn begonnen om land te kappen. Veel land in de omgeving van de steden ligt braak in afwachting van rijke kopers. De behuizingen worden met de meest eenvoudige middelen gemaakt en bieden dan ook weinig beschutting. Van voorzieningen als water,

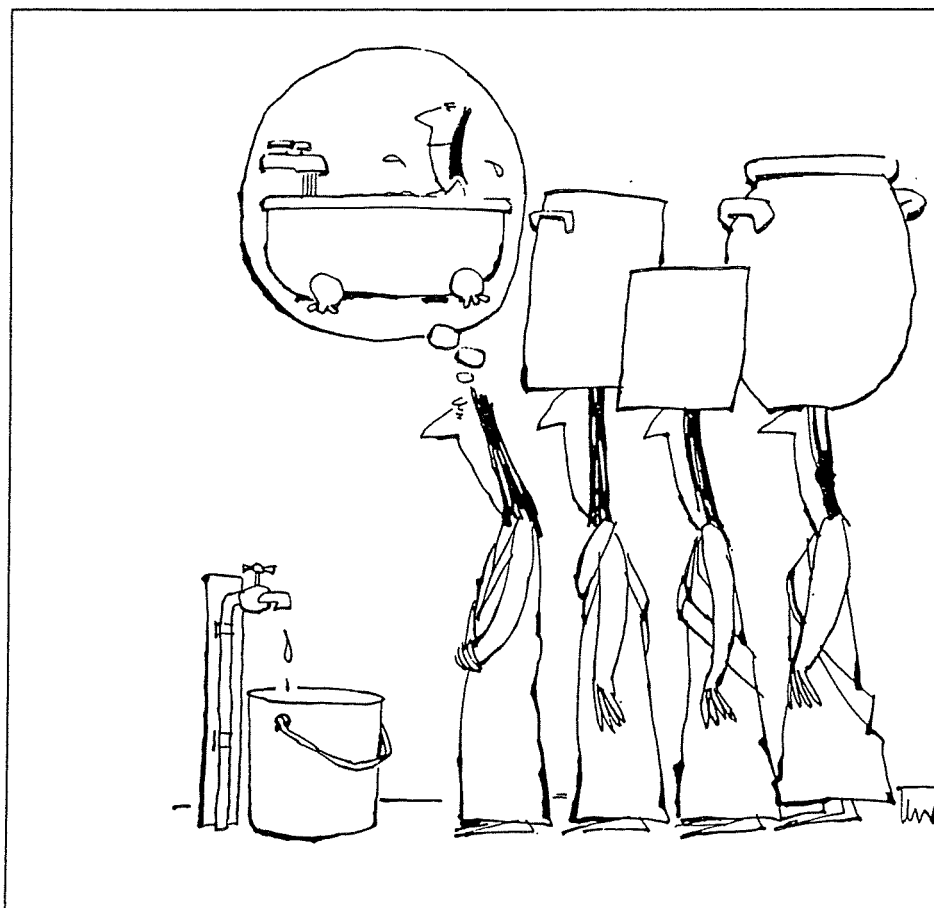
electriciteit, en sanitair is meestal geen sprake.

Jaar van de Daklozen

Naast het enorme voedseltekort wordt onderdak nu erkend als belangrijk aandachtspunt voor ontwikkelingshulp. Tegen die achtergrond hebben de Verenigde Naties op voorstel van een paar Derde Wereldlanden 1987 uitgeroepen tot het Jaar van de daklozen. In dit jaar is extra aandacht geschonken aan de verstedelijkingsproblematiek, aan habitat. In 135 landen zijn nationale acties op touw gezet. In Nederland is een grootscheepse voorlichtings- en bewustwordingscampagne gehouden rond drie voorbeeldprojecten in Lima (Peru), Lusaka (Zambia) en Madras (India). Veel woningbouwverenigingen hebben een project "geadopteerd". Er zijn lezingen, studiedagen en tentoonstellingen gehouden. En natuurlijk is er aan fondswerving gedaan. Dit allemaal ter ondersteuning van projecten die voor een groot deel door de bewoners in de Derde Wereldsteden zelf "gedragen" en uitgevoerd worden.

Op de studiedag hebben v
"wonen in de Derde WERE
schonken omdat aan de v
enorme milieuproblemen l

We hebben Pien de Lange
genodigd hierover een lez
dat zij ervaring heeft met c
ten in de Derde Wereld. A
dia's vertelde zij hoe de si
hoe deze is ontstaan en h
singen aanpakt.

De vrouw in habitat

Pien de Lange, medewerkster Interkerkelijke Coördinatie Commissie Ontwikkelingsprojecten

Lima groeit

Verstedelijking met alle problemen vandienvandaag komt ook in Peru voor. Zeker zo'n tweederde van de Peruaanse bevolking leeft onder het bestaansminimum. Lima, de hoofdstad van Peru trekt veel arme mensen aan. Met tweederde van alle industrieën, 80 % van de industriële werkgelegenheid en bijna tweederde van de werkgelegenheid in de dienstensector lijkt Lima voor veel arme mensen een aantrekkelijke stad om te wonen. Bovendien is in deze stad vrijwel het hele politieke en bestuurlijke apparaat geconcentreerd. Dit betekent dat niet alleen arme boeren en boerinnen, maar ook jongeren die willen studeren en ambtenaren in Lima betere carrièreperspectieven verwachten. Daardoor is de groei enorm.

Inmiddels wonen rond 6 miljoen inwoners in Lima. Bijna de helft leeft in de krottenwijken aan de rand van de stad. De meeste hulpprojecten richten zich tegenwoordig op de armste bevolkingsgroep.

In 1986 woonden in Lima zo'n 2,3 miljoen mensen in krotten. Aan die situatie moet snel wat veranderen. Zoals het er nu uitziet zullen in het jaar 2000 9,1 miljoen mensen een plek in Lima moeten vinden. Hoeveel er dan in krotten zullen wonen en wat voor gevolgen dat zal hebben voor de gezondheidssituatie in de stad is niet te overzien.

Pueblos Jovenos

Momenteel wonen de meeste arme jonge mensen in de Pueblos Jovenos (jonge dorpen): wijken gebouwd door de bevolking zelf op gronden die meestal massaal zijn bezet. Groepen jongeren trekken midden in de nacht de heuvels rond Lima in. Zij hebben dan wat bouw materiaal bij zich. In één nacht tijd ontstaat er een dorp.

In deze dorpen, of eigenlijk nieuwe wijken van Lima, wonen de mensen onder de meest primitieve omstandigheden. Water, licht en sanitaire voorzieningen zijn er de eerstkomende tijd niet. De mensen gaan niet aan deze, meestal dure, voorzieningen werken zolang er geen zekerheid is over de rechten op de plek.

In veel gevallen bemiddelt de gemeente in de onderhandelingen met de grootgrondbezitters, en vaak met succes. De gemeente is er tenslotte ook bij gebaat, dat de jonge inwoners van Lima een redelijk onderkomen hebben.

Wanneer er een vergunning is om op de plek te kunnen blijven wonen kunnen de 'krakers' beginnen met het inrichten van hun wijk. Veel hulpprojecten zijn gericht op de hulp bij dat inrichten. In

samenwerking met de ontwikkelingswerkers wordt een plan gemaakt. Het is namelijk erg belangrijk, dat bij het inrichten van een wijk rekening wordt gehouden met water- en elektriciteitsleidingen. Dat kan betekenen, dat de in de haast uit riet opgetrokken huisjes weer moeten worden afgebroken ten behoeve van een betere infrastructuur in de wijk. Wanneer de bewoners hebben meegedacht met het plan hebben zij geen enkel bezwaar tegen het afbreken. Het komt tenslotte hun eigen wooncomfort ten goede.

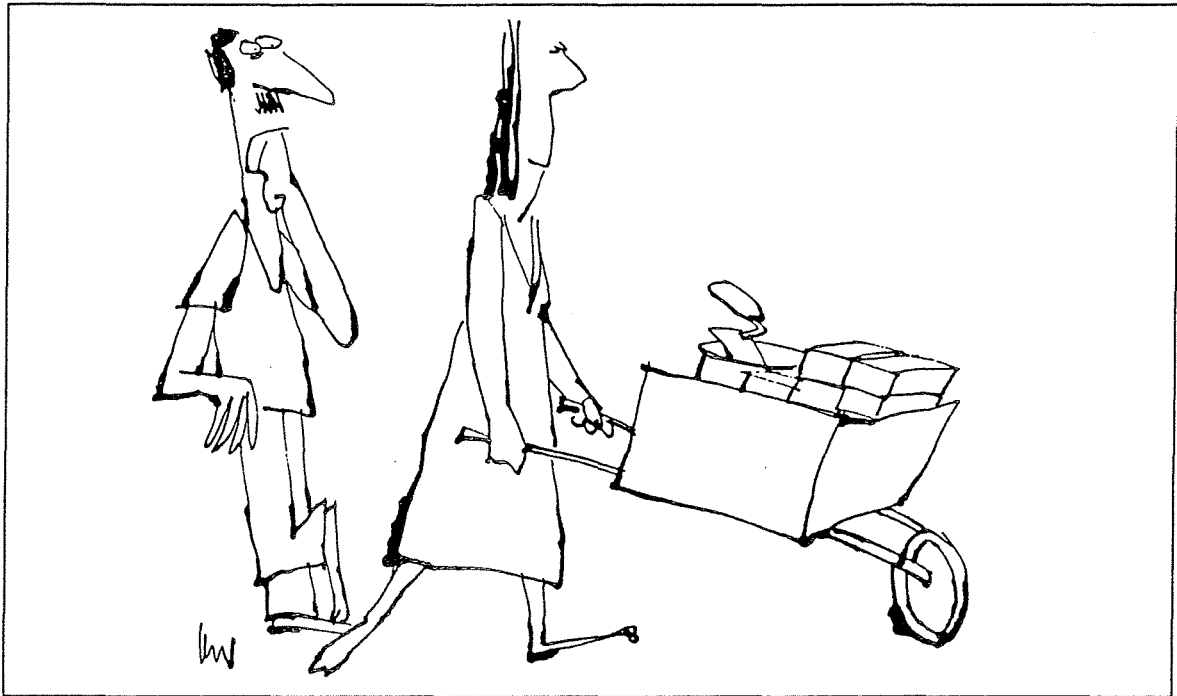
Wanneer uiteindelijk zo'n wijk op het gemeentelijke elektriciteits- en waterleidingnet is aangesloten betekent dit nog geen garantie voor stroom en water. In de meeste volkswijken van Lima wordt slechts enkele uren per dag water geleverd. Ook lang niet alle huizen zijn direct aangesloten op het waterleidingnet. Zij zijn afhankelijk van de waterauto die langs komt. Maar verbeterd is de situatie dan wel vergeleken bij vroeger, toen de auto niet eens voor hun huis kon komen.

Wanneer de basisvoorzieningen zijn verbeterd blijken mensen ook meer aan hun eigen huis te gaan doen. Zodra er een beetje geld is verdiend worden er bouwmaterialen gekocht om het huis te verbeteren. Huizen in de arme wijken zijn dan ook nooit af; altijd valt er nog wel iets te verbeteren. Ondanks dat hun situatie sterk is vooruitgegaan hebben de mensen in de 'pueblos juvenos' een zwaar leven. Zij moeten lange werkdagen maken om een beetje geld te verdienen. Het constante gebrek aan geld zorgt voor enorme spanningen in het gezin, maar ook in de gemeenschap. Het sociale klimaat is vaak gespannen in de wijken.

Wijkkeukens

Wanneer de bewoners er toe komen buurtorganisaties/basisgroepen te vormen verbetert het sociale klimaat. Vrouwen spelen hierbij een centrale rol, omdat zij meer dan de mannen aan de wijk gebonden zijn. Zij dragen ook de zwaarste verantwoordelijkheid voor de gezondheid van hun kinderen. De vrouwen raken betrokken bij moederclubs, gezondheidscentra en wijkkeukens.

Een wijkkeuken is een gezamenlijke kookgelegenheid waar bij toerbeurt porties eten worden klaargemaakt voor de gezinnen. Door de gezamenlijke inkoop wordt het eten veel voordeliger. Bij de inkoop worden de vrouwen vaak gesteund door hulporganisaties. In Boyobar bijvoorbeeld, een jonge wijk in het oosten van Lima, brengt de vrachtwagen van de hulporganisatie FOVIDA elke week een nieuwe voorraad producten. Niet al-

leen voor de gezinnen van de vrouwen die koken is de situatie veranderd. Ook de andere families in de buurt hebben voordeel bij de wijkkeuken. Iedere dag worden in Boyovar 230 maaltijden bereid. De vrouwen krijgen door deze werkverdeling ook meer tijd voor andere werkzaamheden. De vrouwen in de wijkcomités zorgen zelf voor de inkoop van de producten, de organisatie en de boekhouding. Voor deze laatste vaardigheden krijgen de vrouwen een cursus en brengen zij de opgedane kennis weer over op andere vrouwen. De wijkkeukens hebben ook nog een ander effect. Doordat de vrouwen met elkaar in contact komen gaan zij over hun situatie praten. Dit leidt dan ook tot de groei van het politieke bewustzijn van de vrouwen. De vrouwen emanciperen. Deze belangrijke functie willen de vrouwen niet kwijt. De mannen vinden dit echter vaak wel een probleem. Zij zien hun vrouwen liever achter het fornuis in hun eigen keukentje. Zij zijn er niet aan gewend dat de vrouwen zo hun eigen gang gaan.

Van overheidswege probeert men ook de initiatieven van de vrouwen in te kapselen. Ook de overheid komt nu met buurtkeukens en wil het melkprogramma (ieder kind krijgt een beker melk per dag) geheel overnemen om een betere grip op de situatie te behouden. De vrouwen zijn echter niet van plan hun verworven rechten zomaar op te geven.

Niet alleen in de voedselvoorziening ontstaan er initiatieven vanuit de bevolking zelf, ook zijn er groepen die zich met gezondheidsvoorlichting be-

zighouden en natuurlijk ook met de bouw van de wijk. In het begin werd al gezegd dat een wijk vanaf het begin door de bewoners wordt gemaakt. Het is vaak een lange, moeizame en vol met juridische hindernissen beladen weg om te komen tot een officiële wijk, zodat er door de overheid wordt gezorgd voor bestrating en aansluiting op het elektriciteitsnet en het waterleidingnet.

Het is goed om te zien dat dit soort initiatieven van de grond komen en dat ze juist ook tot resultaten leiden omdat ze door de bewoners zelf gedragen worden.

4. Industrie in de Derde Wereld

Inleiding

Hoewel er in de Derde Wereld nog niet echt sprake is van een industriële samenleving - het overgrote deel is nog gestoeld op de landbouw - begint de industrie toch ook op te komen.

Die industriële ontwikkeling vindt vooral plaats in en rond de steden. Wanneer industrieën zich buiten de grote steden vestigen is dat omdat er grondstoffen worden gedolven.

Industrie schept werkgelegenheid en betekent in veel gevallen een economische opleving. Maar ook deze medaille kent zijn keerzijde.

Veel industrieën brengen milieuproblemen met zich mee. Deze problemen zijn min of meer vergelijkbaar met de problemen in het westen. De directe gevolgen voor mens en milieu kunnen echter veel heviger zijn omdat zij in Derde Wereldlanden vaak de armste delen van de bevolking treffen.

Grote delen van de bevolking wonen in de onmiddellijke nabijheid van fabrieken in weinig of geen beschutting biedende onderkomingen.

Veel industrie is gericht op de verwerking van agrarische producten zoals leerlooierijen, suikerfabrieken en conservenindustrie. De meeste van deze industrieën lozen afvalwater. Dat afvalwater komt terecht in de omgeving van de woningen van de arbeid(st)ers. Kinderen spelen bij, of zelfs in, het afvalwater. Vrouwen wassen daar hun kleren.

Ook de delfstoffenindustrie kent zijn eigen milieuproblemen: verstoring van het landschap, waterverontreiniging, bodemvervuiling, luchtverontreiniging en het verplaatsen van hele bevolkingsgroepen uit hun eigen omgeving.

Naast deze "eigen" industrie van de landen zelf is er ook nog de "geïmporteerde" industrie. Multi-nationale ondernemingen willen zich graag in Derde Wereldlanden vestigen vanwege de goedkope arbeidskrachten, de aanwezige grondstoffen en de vaak gunstige of zelfs geheel ontbrekende milieuvoorwaarden.

Het gebeurt dat industrieën die in het westen vanuit milieu-oogpunt verboden zijn zich zonder enige tegenwerking wel kunnen vestigen in de Derde Wereld.

Bhopal, een voorbeeld

Wat voor milieurampen dit soort industrieën tot gevolg kunnen hebben laat de milieuramp in Bhopal in december 1984 zien. Zeker 200.000 mensen werden blootgesteld aan het gifgas Methyl Iso Cyanaat (MIC). Onmiddellijk na de ramp stierven 3000 mensen in de omgeving. Daarnaast liepen 86.000 mensen blijvende gezondheidsschade op. Het aantal doodgeboren kinderen is verviervoudigd. Het aantal overleden zuigelingen verdubbeld en het optreden van spontane abortussen is verdrievoudigd.

Maar deze ramp bij de fabriek van Union Carbide waar o.a. pesticiden worden gefabriceerd staat niet op zichzelf. Er gebeuren meer rampen. En al gebeurt er geen ramp, dan ondervinden mensen wel andere schadelijke effecten van de industrie.

Zolang de veiligheidseisen, die in het westen gelden, niet ook worden toegepast in Derde Wereldlanden, zullen er meer rampen volgen.

Voor de werknemers, maar ook de omwonenden - zij leven immers in krottenwijken direct grenzend aan de fabriek - worden blootgesteld aan te hoge concentraties gif. Er zijn in een toch wel technisch ontwikkeld land als India buiten Union Carbide nog tal van voor-

beelden te vinden van vervuilende industrieën.

Moeten deze bedrijven gestopt worden? Moet de "export" van industrieën met "riskante technologieën" naar Derde Wereldlanden verboden worden? Zijn met zo'n verbod de landen daar wel gebaat? Immers, ook de Derde Wereldlanden hebben economisch voordeel bij onze industrie; voor een deel van hun inkomsten, in het bijzonder de zo belangrijke buitenlandse valuta, zijn zij afhankelijk van de industrie uit het westen. Een eenduidig antwoord is hierop waarschijnlijk niet te geven.

Wat zeker is, is dat er duidelijke internationale afspraken en codes moeten komen die de veiligheid van de mensen kunnen waarborgen en het behoud van het milieu zeker kunnen stellen.

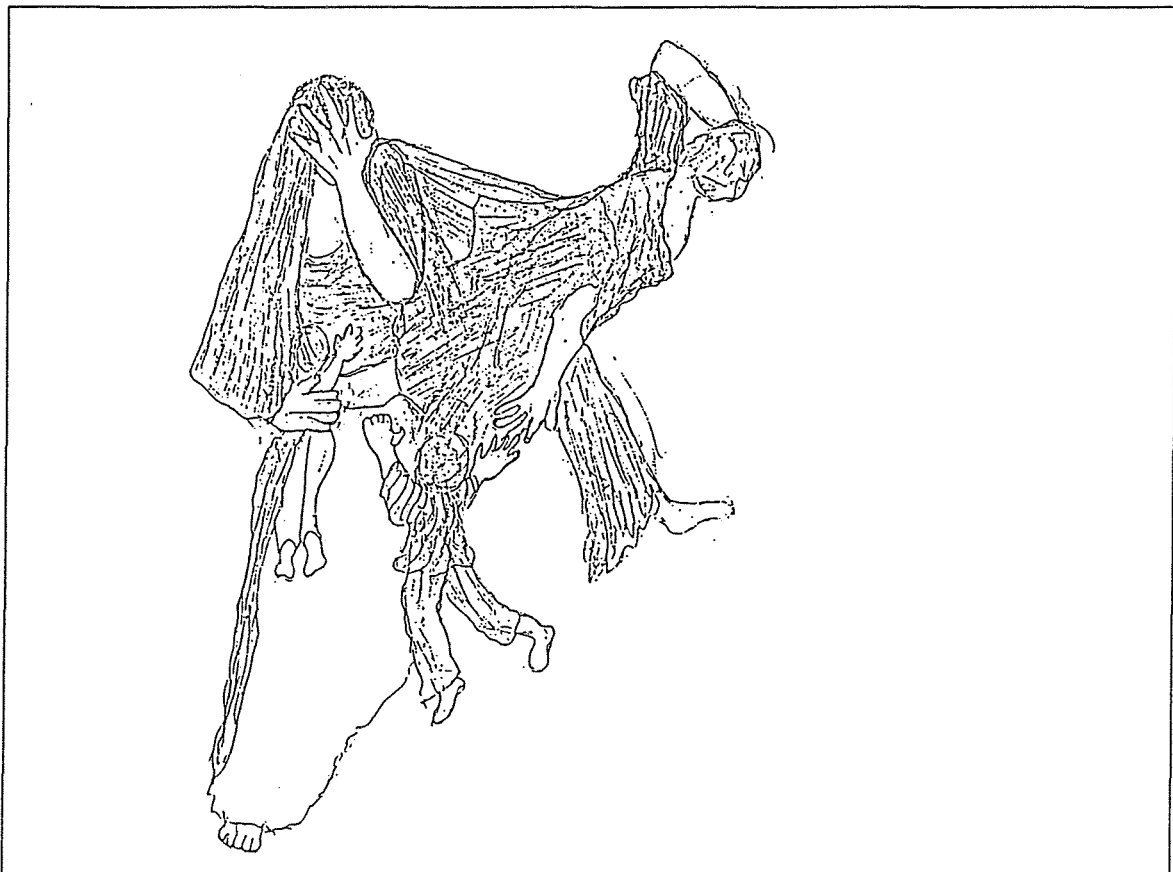
De ramp in Bhopal in 1984 heeft de wereld doen opschrikken. Union Carbide heeft zich tot nu toe aan veel strafmaatregelen kunnen onttrekken.

De bewoners in de wijken grenzend aan deze fabriek herinneren zich deze afschuwelijke nacht nog goed. Ze willen het ook niet vergeten; dit mag nooit weer gebeuren.

Een jaar na de ramp is bij de ingang van Union Carbide een monument geplaatst. Als een stille getuige zal dit beeld altijd aan de ramp blijven herinneren.

Ruth Waterman, een Nederlandse kunstenares, heeft dit beeld ontworpen. Samen met de mensen die de ramp in Bhopal hebben meegemaakt heeft zij het beeld gemaakt. Ruth Waterman was op de studiedag aanwezig om over de ramp, het beeld en de situatie van de mensen in Bhopal nu te vertellen. Zij deed dit aan de hand van een schitterende, zeer professioneel vervaardigde diaproduktie. De serie geeft prachtig de gevoelens van de betrokkenen weer. Diegenen, die de dia-serie tijdens de studiedag hebben gezien weten nu: "dit mag nooit meer gebeuren", "No more Bhopal".

Om de diaserie geen tekort te doen hebben we gekozen voor een letterlijke weergave van een deel van de tekst en de omschrijving van Ruth Waterman zelf.

En de bomen huilden blaadjes

Ruth Waterman, Landelijke India Werkgroep

Na de ramp besloten slachtoffers van de ramp en mensen die na de ramp hulp hadden geboden om de ramp te herdenken: "de eerste 'verjaardag' van de ramp mocht niet onopgemerkt voorbijgaan." Het onthullen van een beeld was een mooie aanleiding daarvoor.

Het beeld zou recht tegenover Union Carbide en Jaiprakash Nagar, de wijk waar de meeste slachtoffers vielen, geplaatst worden.

Ruth Waterman ontwierp het beeld. Zij reisde af naar Bhopal om er met de slachtoffers te praten. Zo vernam zij van de vrouwen van Jaiprakash Nagar waarom zij nu in deze sloppenwijk woonden; waarom zij vanuit hun oorspronkelijke woonplaatsen naar deze wijk in Bhopal waren getrokken

*De offers die we brachten voor de oogst
Ach de goede aarde
Kinderen onder de armen*

*Tot op een dag mannen kwamen met bijlen
En de bomen mismaakten tot hout
Het landschap kaal trokken, verdronken
of verdroogden, honger brachten
Ons dwongen te verhuizen
Te vereenzamen*

*Wij vertrokken naar lichtende steden
Bhopal
Union Carbide Road*

Ruth Waterman vroeg aan de betrokkenen wat er in die verschrikkelijke nacht was gebeurd. Terwijl de vrouwen vertelden tekende Ruth hun verhalen op. Zo ontstond het beeld.

Ook vroeg zij aan de kinderen hun ervaringen in die nacht te vertellen en ook zelf te tekenen. Aan één van de uitspraken van de kinderen ontleende zij de titel van deze diaproductie.....

*Onze ogen gingen dood, dat kwam door
Union Carbide daar in dat huis
De bussen haalden ons, de geit werd ziek
En de bomen huilden blaadjes*

Met één van de kinderen, Mamta, identificeerde Ruth zich. Ruth heeft in de tweede wereldoorlog haar ouders verloren. In een concentratiekamp kwamen zij om door een soortgelijk gas als in de fabriek van Union Carbide werd geproduceerd.

Mamta heeft de ramp overleefd. Zij kon met haar jonge beentjes haar moeder niet bijhouden. Haar

moeder liep met in haar armen Mamta's kleine broertje de dood tegemoet. Mamta niet; zij viel...

*Hoe komt het toch dat de wind zo boos geworden was?
Zo boos, dat mijn moeder mij liet staan?*

*Omdat de fabriek gif begon te spugen,
onzichtbare wolken, laag bij de grond
Die grepen je moeder*

*Waarom heeft ze ons die nacht, toen ze
ons naar bed toe bracht, nog zoete
koekjes beloofd en sinaasappeltjes
En wij kregen alleen bitter brandende tranen*

*Omdat lieve kinderen zoetheid voor haar een
lofte was
Voor wat komen zou
Die is nu verbroken, voor jou en voor haar*

Het was duidelijk hoe het beeld moest worden. Een in paniek vluchtende vrouw met in haar armen een baby en aan haar rokken een klein kind. De mallen werden door Ruth Waterman in New Delhi gemaakt en daarna vervoerd naar Bhopal. Precies op de plek waar het beeld moest komen. Daar werden de mallen op elkaar gestapeld, gevuld en weer eraf gebeiteld. Iedereen, ook de slachtoffers van de ramp hielpen mee. Het beeld is nu van hen: zij die de ramp meemaakten.

De onthulling van het beeld vond plaats op 16 december 1985. De ceremonie werd geleid door de vrouwen en de kinderen. Één voor één kwamen ze naar voren en vertelden over de verschrikkelijke ervaringen van die nacht. De mensen van Bhopal willen dat iedereen in de wereld over de ramp zal horen en dat iedereen zal strijden tegen dit soort verschrikkelijke ongelukken.

Deze diaproductie is niet in de eerste plaats informatief bedoeld. De precieze toedracht van het ongeluk komt nauwelijks aan de orde; geen precieze aantallen van de slachtoffers worden gegeven. Dat was ook niet de bedoeling van de makers.

Het is een krachtige aanklacht tegen een onmenselijke multinational.

Ondanks de vanzelfsprekend emotionele weergave van de gevolgen van de ramp biedt deze diaserie toch ook een hoopvol perspectief.

Namelijk, dat het westen kan leren van haar fouten; hoe desastreus de gevolgen ook waren. Wij

kunnen leren hoe het niet moet. Dat wij voor de bevrediging van onze westerse behoeften geen aanslag mogen plegen op de gezondheid van mensen in de Derde Wereld en op het milieu.

Het minste wat we wel kunnen doen is de normen die we in het westen hanteren overal elders laten gelden.

Korte weergave van de structuur van het dia-programma:

1. een beschrijving van het ongeluk, associaties met het verleden van de beeldhouwster.
2. een gedicht over Bhopal door de dichteres Ida Vos
3. een Hindi wanhoopslied
4. de omgeving van Union Carbide met haar sloppenwijken
5. de herkomst van de bewoners en hun motieven om naar Bhopal te verhuizen
6. vrouwen en kinderen beschrijven de onheilsnacht
7. het vervaardigen en plaatsen van het monument
8. de ceremonie rond de onthulling van het beeld
9. een dialoog tussen het meisje Mamta en de beeldhouwster

5. Mondiale vorming in de volwasseneneducatie

Inleiding

In dit hoofdstuk komen vooral materialen aan de orde die ontwikkeld zijn voor volwassenen in verschillende educatieve situaties. Hierbij kun je denken aan het voortgezet onderwijs voor volwassenen, de Basiseducatie en b.v. kortlopende cursussen in het vormingswerk. Het materiaal dat aan de orde komt is echter ook vaak bruikbaar in vrouwengroepen, kerkelijke groeperingen en milieu- en Derde Wereldgroepen.

Vanuit interesse van de deelnemers in onderwijs- en vormingswerk komen verschillende leervragen aan de orde. Deze worden meestal 'gevoed' door de berichten in de media: een overstroming waarbij dorpen onder de modder komen, een al of niet dreigende hongersnood, milieuvernietiging in de Derde Wereld, enzovoort. Hier is sprake van leervragen op het gebied van mondiale vorming.

Mondiale vorming kan natuurlijk ook deel uitmaken van het lessenplan of curriculum. Dan zijn de deelnemers niet (per se) vanuit zichzelf gemotiveerd en zullen zij op een andere wijze interesse moeten krijgen in een dergelijk thema.

Aantrekkelijk samengesteld materiaal kan daarbij helpen.

Eigenlijk zouden we toe moeten naar een situatie, waarbij de behandeling van mondiale thema's vanzelfsprekend is. Een situatie, waarin iedereen zelf al ziet, dat het zo niet langer kan; dat er een verandering van mentaliteit moet komen, wil de wereld voor iedereen nog een beetje leefbaar blijven. De hoofdstukken hiervoor hebben genoeg argumenten voor een dergelijke zienswijze aangegeven.

Iedereen in onze maatschappij, dus ook deelnemers aan de volwasseneneducatie zouden problemen als overontwikkeling, on-

derontwikkeling en milieuvernietiging niet (meer) als een 'ver van m'n bed show' moeten zien.

Misschien kan kant en klaar educatief materiaal, speciaal ontwikkeld voor de doelgroep, daarbij behulpzaam zijn.

Nu is het vaak nog zo, dat begeleid(st)ers en leerkrachten zelf aan de slag moeten om geschikt educatief materiaal samen te stellen.

Als er al materiaal te vinden is dat aansluit bij het gekozen land of thema, dan nog sluit het slechts zelden aan bij de interesse, de leefwereld en het niveau van de groep.

Criteria

Bij de beoordeling van materiaal op de geschiktheid voor de doelgroep kunnen bijvoorbeeld enkele van de volgende criteria worden gehanteerd:

1. Sluit het aan bij de leefwereld van volwassenen?

Maar al te vaak moeten volwassenen in onderwijs en andere educatieve situaties genoegen nemen met materiaal, dat van oorsprong geproduceerd is voor jongeren. Vergelijkingen die soms getrokken worden als zakgeld van jongeren, je vriendjes in het dorp, de spelletjes die kinderen spelen en de moeilijkheden die zij hebben met hun ouders zijn vaak voor volwassenen niet interessant genoeg. Zeker niet, wanneer je kijkt naar de manier waarop de jongeren worden aangesproken.

2. Sluit het materiaal aan bij het beginniveau van de groep?

Het materiaal waaruit docenten hun lessen samenstellen is vaak afkomstig uit de krant, boeken of gespecialiseerde tijdschriften. Het niveau van de teksten sluit slechts zelden aan bij het niveau van de deelnemers. Ook worden in teksten vaak meer aspecten behandeld dan voor het gekozen thema noodzakelijk is. Dit alles vergt veel aanpassing en doet

dan ook een enorme aanslag op de beschikbare tijd. Een reden soms om een thema niet of slechts summier te behandelen.

Van kant en klaar themamateriaal mag dan ook worden verwacht, dat het duidelijk is voor welke doelgroep het is ontwikkeld.

3. Hanteert het materiaal geschikte werkvormen?

Afhankelijk van de samenstelling van de groep zullen eisen aan het materiaal worden gesteld voor wat betreft de variëteit aan werkvormen. Een groep volwassenen op een HAVO opleiding zal misschien aan de hand van teksten het thema willen onderzoeken, terwijl een groep binnen een 'Open School-achtige situatie' misschien liever het thema behandelt aan de hand van audio-visuele werkvormen; in de praktijk kan dit natuurlijk net zo goed andersom zijn.

Bij educatief materiaal moet duidelijk zijn welke werkvormen worden gehanteerd en vooral in hoeverre de werkvormen worden afgewisseld.

4. Sluit het thema van het materiaal aan bij wensen van de groep?

Als we ervan uitgaan dat het thema door de groep zelf is gekozen, dan is het wenselijk dat het materiaal bij die keuze aansluit. Een themakeuze kan van twee kanten worden bekeken, namelijk vanuit het concrete thema, bijvoorbeeld voedsel, wonen, vrouwen of milieu of vanuit de voorkeur voor een bepaald land.

Wanneer de keuze op een bepaald land is gevallen dan moet gekeken worden wat het doel daarvan is: meer van het betreffende land weten, of aan de hand van een voorbeeldland verschillende aspecten (van over- en onderontwikkeling of milieuvernietiging enzovoort) gaan bekijken.

Het kan bij de keuze van educatief materiaal van belang zijn om het onder andere op de vier hiervoor genoemde criteria te toetsen. Natuurlijk zijn er nog veel meer criteria waaraan geschikt materiaal zou moeten voldoen: vormgeving, bruikbaarheid, toegankelijkheid, enzovoort.

Tijdens de studiedag Milieu en Derde Wereld werden enkele workshops over kant en klaar materiaal gehouden. Het materiaal was voor wat betreft de vier genoemde aspecten zeer gevarieerd. In dit hoofdstuk zullen de materialen van COS en SME aan de hand van de drie gehouden workshops verder worden besproken.

Doel van dit hoofdstuk is vooral de in de vorige hoofdstukken genoemde onderwerpen te vertalen in concrete materialen. De vraag zou beantwoord moeten kunnen worden:

"Aardig al die thema's, het maakt de Derde Wereldproblematiek toegankelijker, maar wat doe ik er mee in mijn groep volwassenen?"

Workshop "Het ontstaan van een Open School in Bolivia"

Gien van Warmerdam, medewerkster Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking(COS)

Aan het eind van 1987 kent Nederland achttien regionale "COSsen". Deze centra fungeren als steunpunten voor het voorlichtings- en bewustwordingswerk met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking.

Juist op lokaal niveau voelen mensen zich betrokken bij de Derde Wereld. Zij zijn actief bij plaatselijke initiatieven als Wereldwinkels en solidariteitscomités. Ook binnen instellingen als scholen, kerken- en vrouwenorganisaties zijn mensen bezig met de Derde Wereld. De COSsen willen dergelijke initiatieven versterken door voorlichting en educatief materiaal.

Gien van Warmerdam heeft naast haar baan bij het COS Utrecht ook een leidinggevende functie bij een instelling voor Volwasseneneducatie.

Tijdens de workshop laat zij een video over het ontstaan van een Open School in Bolivia zien. In het kort zet Gien uiteen dat door het opstellen van een aantal zgn. kijkvragen een video met meer aandacht wordt bekeken. Na deze inleiding krijgen de deelnemers even tijd om voor zichzelf kijkvragen te bedenken. De deelnemers vertellen elk in het kort welke kijkvragen zij hebben geformuleerd.

Een aantal genoemde kijkvragen zijn:

- * kijken of deze video geschikt is voor mijn basiseducatiegroep
- * kijken of deze video geschikt is voor een informatie-avond van de Derde Wereldwinkel
- * wat is de situatie van de vrouw in dat land?
- * wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen een Open School in Bolivia en in Nederland?
- * wat leren de vrouwen op een Open School in Bolivia?

Gien geeft iedereen de opdracht om met een kijkvraag in het achterhoofd de video te gaan bekijken. Na afloop van de video zal worden besproken welk antwoord men uit de video op zijn/haar kijkvraag heeft gekregen. Op deze wijze wordt het kijken naar een video meer dan alleen het kijken naar 'mooie plaatjes'.

Het wordt zodoende ook mogelijk de band meerdere keren te vertonen met het doel verschillende aspecten te bekijken.

Inhoud van de video

In Bolivia leven een aantal tin-mijnwerkers en hun gezinnen in grote armoede. De mijnwerkers moeten onder zeer slechte arbeidsomstandigheden wer-

ken en krijgen nauwelijks loon. Eten is er haast niet. De enige winkel waar de mijnwerkers inkopen kunnen doen is van de eigenaar van de mijnen. De mijnwerkers en hun gezinnen worden "dom" gehouden en er is weinig gelegenheid tot scholing.

De laatste tijd neemt het verzet van de mijnwerkers tegen deze slechte situatie toe. Een Boliviaanse vrouw, die om politieke redenen een tijdje in Nederland heeft gewoond, is begonnen met het opzetten van een Open School. In Nederland had zij enige tijd zelf deelgenomen aan een Open School. Zij had ervaren hoeveel vrouwen van elkaar leerden. En hoe het zelfvertrouwen van veel vrouwen terugkwam omdat zij beter konden lezen en schrijven.

Zij vond het de moeite waard om te proberen in haar dorp in Bolivia een zelfde school voor vrouwen op te zetten.

Met onder andere financiële steun uit Nederland is de school er gekomen. In deze school leren de vrouwen op een praktische manier rekenen, lezen, schrijven, naaien en koken. Uit een aantal interviews met een aantal bezoekersters van de school blijkt hoe penibel hun situatie is; zij hebben haast geen geld en wonen in slechte omstandigheden. Ook is het haast schrijnend om te horen hoeveel moeite vele vrouwen moeten doen, om een beetje tijd vrij te maken om de school te kunnen bezoeken.

Na afloop is de video in de workshop besproken. In het algemeen was iedereen het er over eens dat het een zeer indrukwekkend verhaal is. Ook de kijkvragen, die vooraf waren geformuleerd, worden behandeld. Uit de beantwoording blijkt, dat de video wel wat informatie vooraf eist. De relatie met 'Milieu en Derde Wereld', het thema van de studiedag, is een beetje moeilijk. De informatie in de film sluit echter goed aan bij ervaringen van deelne(e)m(st)ers aan cursussen in Nederland; de Open Schoolsituatie zal voor velen zeer herkenbaar zijn.

Tijdens de nabespreking blijkt dat de video heel geschikt is om te vertonen wanneer de rol van de vrouw in de Derde Wereld aan de orde wordt gesteld.

Verder gaat de video vooral in op de slechte sociale en economische omstandigheden van de mijnwerkers. Die slechte situatie is voor een groot deel te wijten aan de behoefte aan grondstoffen, onder andere in het Westen. Het exploiteren van de tinmijnen heeft veel milieu-aspecten in zich. Niet alleen worden de voorraden van de aarde aan-

getast en op den duur wellicht uitgeput, ook wordt de gezondheid van de mijnwerkers aangetast. In die zin heeft het project Bolivia een duidelijke link met milieu-aspecten, zoals die in de lezing van Manus van Brakel aan de orde zijn gesteld.

Het project 'Open school in Bolivia' is door het COS-Utrecht ontstaan door experimenten in Open Schoolgroepen in Utrecht en omgeving. Naast het experiment in de groepen is het materiaal ook regelmatig gepresenteerd op informatiebijeenkomsten en bijscholingscursussen voor begeleiders van Open Schoolgroepen. Voor de verspreiding van het materiaal en het opbouwen van ervaring is nauw samengewerkt met het Provinciaal Steunpunt Volwasseneneducatie.

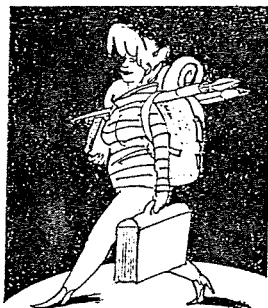
Door al deze werkzaamheden is een uitgebreide projectbeschrijving ontstaan. Deze bestaat uit praktijkbeschrijvingen van de verzorgde cursussen, gebruikte leesteksten en ideeën voor werkvormen. Daarnaast bestaat ook een adreslijst van organisaties die ondersteuning kunnen bieden, zoals tentoonstellingsmateriaal, betaalbare en relevante muziek- en theatergroepen, literatuur, video- en dia-producties.

Voor adressen van COSsen kunt u de lijst achterin raadplegen.

De laatste twee workshops werden verzorgd door medewerkers van de Stichting Milieu-Educatie (SME).

De SME is in 1975 opgericht om met educatieve materialen en diensten een bijdrage te leveren aan een gezonder milieugedrag: thuis, in de buurt, op het werk. Daarnaast houdt SME zich bezig met de relatie tussen de overontwikkeling in het Westen en de onderontwikkeling in de Derde Wereld. De activiteiten worden bekostigd uit subsidies van VROM en NCO en uit eigen inkomsten uit advisering en verkoop van de materialen. SME ontwikkelt en verspreidt educatieve materialen voor onderwijs, vorming en voorlichting en verleent diensten ten behoeve van onderwijs, volwassenenwerk, milieu- en Derde Wereldorganisaties en andere instellingen. Daarnaast werkt SME veel samen met andere organisaties die zich richten op invoering van milieu- en ontwikkelingseducatie in diverse opleidingen binnen en buiten het onderwijs.

Lieke Knoop Pathuis en Gerda Brinkman werken samen aan de ontwikkeling van materialen voor volwassenen in verschillende educatieve situaties.

Reis naar Bolivia
Een bezoek aan een Open School

Materiaal: video "Open School in Bolivia"
(ook in diaserie verkrijgbaar)

Te gebruiken in: basiseducatie, vrouwen-, kerken- en Derde Wereldgroepen

Kosten: huur fl. 25,- (excl. portokosten)

Te bestellen bij: COS-Utrecht, tel. 030-311094

Ook is er bij het NBLC (Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum) een boek en een handleiding verschenen met als titel "Reis naar Bolivia, een bezoek aan een Open School".

Te bestellen bij: NBLC, tel. 070-264351

workshop "Eten genoeg en toch honger" en "Wonen naar wens"

Lieke Knoop Pathuis, medewerkster Stichting Milieu Educatie.

Het gaat in deze workshop om twee leesboeken voor de Basiseducatie: "Eten genoeg en toch honger", en "Wonen naar wens".

De boeken zijn de eerste twee in een reeks leesboeken over Milieu en Derde Wereld voor volwassenen.

De boeken zijn in eerste instantie bedoeld voor minder geofende lezers. In de praktijk blijkt, dat ook anderen gebruik maken van de informatie in de leesboeken. Maar zoals gezegd, zijn zij geschreven voor de beginnende lezer of lezeres: grote duidelijke letters, een ruime lay-out en veel foto's en illustraties. De foto's en getekende illustraties staan op de rechter-bladzijde, zodat, wanneer je het boek openslaat, allereerst de aandacht daarop wordt gevestigd. Uit onderzoek is gebleken, dat dat de drempel tot lezen voor de beginnende lezer(es) verlaagt.

Bij de ontwikkeling van het materiaal is gebruik gemaakt van het principe van tweelingteksten; een situatie in Nederland wordt vergeleken met een situatie in een Derde Wereldland. Bijvoorbeeld: een tekst in 'WONEN NAAR WENS', dat handelt over het wonen op gifgrond in Nederland en een tekst over een giframp in een wijk Cubatao in Brazilië staan in één hoofdstuk naast elkaar. Op deze wijze wordt het mogelijk om aan te sluiten bij de leefwereld van volwassenen in Nederland. Het behandelen van Derde Wereldthema's hoeft op zo'n manier geen 'ver van m'n bed show' te worden.

De leesboekjes hebben niet de pretentie alle verbanden duidelijk te maken tussen de wijze van leven in het westen en de honger en armoede in Derde Wereldlanden. Ze geven alleen een richting aan waarop begeleid(st)ers eventueel verder kunnen gaan met de behandeling van thema's.

Bij 'ETEN GENOEG EN TOCH HONGER' hoort een handleiding. Deze geeft veel achtergrondinformatie voor de begeleiding, enige suggesties voor het verloop van de behandeling van thema's en kant en klare opdrachten. Bij 'WONEN NAAR WENS' hoort een praktijkboek. Hierin staan in verhouding wat minder achtergrondartikelen en wat meer kant en klare verwerkingsopdrachten en ideeën; vandaar de naam "praktijkboek".

Opdrachten

Om een indruk te krijgen van het materiaal doen we zelf enkele opdrachten uit de handleiding van 'ETEN GENOEG EN TOCH HONGER'.

De eerste opdracht is een foto van een Afrikaanse vrouw op haar erf, die haar kind de borst geeft. De foto wordt gevolgd door een foto met een blanke baby die de fles krijgt. De vraag is wat er bij ons opkomt bij het zien van de foto.

Omdat de situatie zo herkenbaar is wekken de foto's nogal wat reacties op.

In de praktijk is het goed mogelijk om na de associatie rond de foto's de teksten uit het bijbehorende hoofdstuk 'ETEN GENOEG EN TOCH HONGER' te lezen.

Over naar de volgende opdracht: "Het boodschappenlijstje". De bedoeling is dat de deelnemers een lijstje meenemen met alle producten die ze op een dag gegeten of gekocht hebben, en dat ze uitzoeken wat het land van herkomst is. De hele wereld blijkt bij de productie van het dagelijks eten betrokken te zijn. Er volgt een discussie over de volgende vragen/opmerkingen:

- er wordt niet aangegeven hoe je met oplossingen moet komen en dat is nu net de moeilijkheid;
- welke kant wil je op met zo'n boodschappenlijstje? Wat kan ik er hier in Nederland aan doen?
- je moet je gaan verdiepen in wat de gevolgen zijn van Nederlandse ontwikkelingsprojecten voor de Derde Wereldlanden zelf. We moeten daar veel kritischer in zijn. We moeten leren om te luisteren naar de mensen in de Derde Wereldlanden. Hoe kijken zij naar ons? Ik vind ook dat je meteen met oplossingen moet komen.

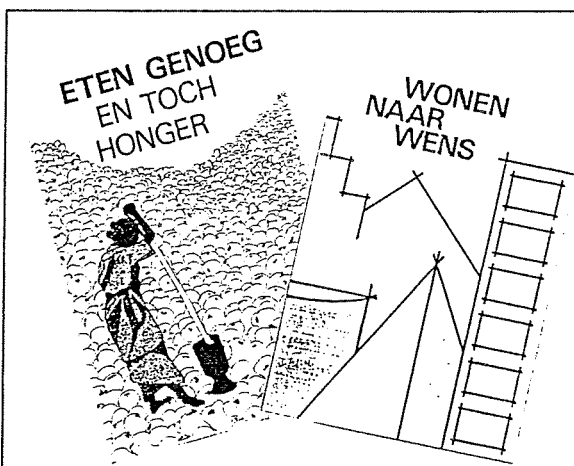
Lieke geeft hier samengevat het volgende antwoord op: "In de handleiding bij 'ETEN GENOEG EN TOCH HONGER' noemen we acties van consumenten. Het idee van samenwerken komt daar naar voren. Met een groep zou je één ontwikkelingsland onder de loep kunnen nemen; dat werkt heel goed. Dat maakt de problemen een stuk overzichtelijker. Dat is misschien het nadeel van onze boekjes, we hebben voorbeelden uit meerdere landen genomen. Alhoewel ik me kan voorstellen dat die variatie ook een voordeel kan zijn. Het hangt natuurlijk van de groep af en hoe diep je op een thema wilt ingaan.

Het is voor mensen moeilijk om direct geconfronteerd te worden met het hele probleem en met eventuele oplossingen. Begin dichtbij en bouw het stap voor stap op. Het is een proces. Het is niet erg als je niet gelijk de goede oplossing hebt. Dat moet groeien. Je moet van je fouten leren. Het probleem is echter dat mensen blijven steken in die

ontwikkeling. Dat kun je voorkomen door je aan te sluiten bij een groep. Milieukompas is zo'n initiatief. Daar word je gestimuleerd en blijf je jezelf vragen stellen en antwoorden zoeken."

Doelgroep

Tussen de bedrijven door is ter sprake gekomen voor welke mensen de boekjes nu bedoeld zijn. De boekjes kunnen worden gebruikt op de Open School in bijvoorbeeld taalcursussen en cursussen mondiale vorming of wereldoriëntatie. Het gaat om mensen die niet gauw naar een cursus met de titel "Milieu en Derde Wereld" komen, omdat ze vaak zelf in een ondergeschikte positie zitten. Voor het basisonderwijs zijn de boekjes minder geschikt omdat ze in de u-vorm zijn geschreven. Hoewel de boekjes geschreven zijn voor de doelgroep basiseducatie kunnen ze toch ook wel gebruikt worden bij vrouwengroepen en kerkgroepen.

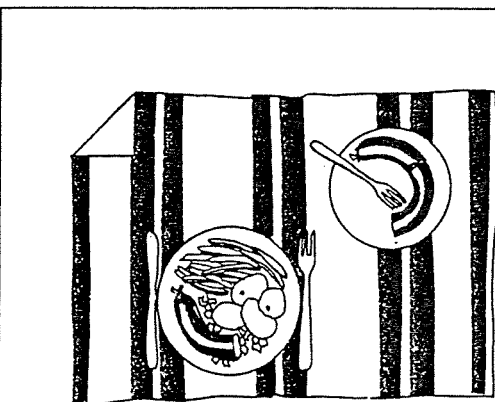
Materiaal: Eten genoeg en toch honger Wonen naar wens

Te gebruiken in: basiseducatie, maar ook in vrouwen-, kerken-, milieu- en Derde Wereld-groepen

Kosten: Eten genoeg en toch honger: fl. 22,50 (voor leesboek en handleiding, incl. verzending)

Wonen naar wens: fl. 19,50 (voor leesboek en handleiding, incl. verzending)

Te bestellen bij: Stichting Milieu-Educatie, tel. 030-713734

Materiaal: Voedsel als medicijn Voedselschakelspel

Te gebruiken in: vrouwen-, kerken-, milieu- en Derde Wereldgroepen

Kosten: fl. 8,= (incl. verzending) voor het cursus- en ideeënpakket "Voedsel als medicijn" en met de huur van de videofilm erbij komt dit op fl. 25,50.

"Voedselschakelspel": fl. 8,50 (incl. verzending)

Te bestellen bij: Stichting Milieu-Educatie, tel. 030-713734

workshop "Voedsel als medicijn" en "Voedselschakelspel"

Gerda Brinkman, medewerkster Stichting Milieu Educatie.

In deze workshop staan twee lesmaterialen centraal: het cursus- en ideeënpakket 'VOEDSEL ALS MEDICIJN' dat bestaat uit een videofilm en een handleiding en het 'VOEDSELSCHAKEL-SPEL'.

Het pakket 'VOEDSEL ALS MEDICIJN' is samengesteld rond de videofilm "Alleen de ratten zijn er gezond". Deze videofilm is ooit door de NOT (Nederlandse Onderwijs-Televisie) gemaakt voor jongeren in het voortgezet onderwijs. SME achtte de video echter ook geschikt voor andere educatieve situaties, zoals bijvoorbeeld cursuswerk voor volwassenen. De verwerkingsmethoden moesten toen wel bij de doelgroep worden aangepast. De handleiding 'VOEDSEL ALS MEDICIJN' bevat informatie over de videofilm, achtergrondliteratuur en verwerkingsopdrachten. Verder geeft de handleiding suggesties hoe dit cursuspakket in de praktijk te gebruiken is.

Inhoud van de video

Om een indruk te krijgen bekijken we een deel van de videofilm

Het verhaal speelt zich af in de Filippijnen. Het gaat over een jonge verpleegster in Mindanao, de vruchtbaarste streek van de Filippijnen. Toch zien de mensen weinig terug van de grote hoeveelheden landbouwgewassen die daar geproduceerd worden. De gewassen zijn bestemd voor de grote steden of voor de export.

De gezondheidszorg in de Filippijnen is voor de arme mensen slecht. Medicijnen die in Westerse landen verboden zijn worden hier gewoon bij de drogist zonder recept verkocht. Aan de oorzaken van de ziekten, zoals slecht drinkwater, weinig en eenzijdig eten en slechte huisvesting wordt niets gedaan.

Een aantal vrouwen neemt daarom zelf het initiatief. Ze geven voorlichting aan de bevolking over voedsel en hygiëne onder de plaatselijke omstandigheden. Het accent ligt daarbij op het voorkomen van ziekten. Een reactie na afloop van de film: "Een goede film. Het lijkt me goed te gebruiken in cursussen".

In de handleiding worden ideeën aangedragen om een afgeronde cursus op te zetten rond de videofilm. Naast een kijkopdracht vooraf, worden verschillende verwerkingsopdrachten in het pakket aangeboden. Zo wordt bijvoorbeeld een simulatiespel omschreven, vragen naar aanleiding van de video gesteld en met verschillende cartoons gewerkt.

Voedselschakelspel

Een ander mogelijkheid om "Milieu en Derde Wereld" te behandelen in groepen is het 'spelen van het 'VOEDSELSCHAKEL-SPEL'. In deze workshop is dit ook gedaan. Doel van het spel is om de wereldvoedselsituatie en de problemen die bij de productie ontstaan aan de orde te stellen. Begonnen wordt bij een herkenbare situatie: een stuk worst, als onderdeel van een gevarieerde westerse maaltijd. Wanneer het spel in zijn geheel wordt gespeeld wordt duidelijk dat ook voor de productie van vlees grondstoffen uit de Derde Wereld nodig zijn. Vervolgens wordt een relatie gelegd tussen onze wijze van produceren en de verschillende milieuproblemen zowel hier als in de Derde Wereld.

Het spel wordt gespeeld in groepjes van drie of vier personen. Het spel kan in vier etappes worden gespeeld, afhankelijk van de beschikbare tijd, de leeftijd van de cursisten en de voorkennis.

In de eerste serie wordt de relatie tussen vlees en de Derde Wereld duidelijk. In de tweede serie komt aan de orde welk vervoer er allemaal noodzakelijk is voor de productie van het vlees. De derde serie laat de problemen zien, die in meer of mindere mate te maken hebben met de vleesproductie. De laatste serie maakt het mogelijk om oplossingen voor de problemen te zoeken. Hierbij kan een keuze worden gemaakt uit lange- en korte termijn oplossingen, grootschalige en kleinschalige oplossingen.

Tijdens de workshop bleek dat het spel geschikt is om discussies aan te zwengelen. Door de simpele uitvoering van het spel (tekeningen) leent het zich voor verschillende toepassingen.

Enkele reacties na afloop van het spel:

- Het spel kost wel erg veel tijd. (Maar dit is te ondervangen door niet alle kaarten te gebruiken).
- Het 'aha-effect' is enorm. Ze zien het gebeuren.
- Beter te gebruiken in cursussen dan bij eenmalige voorlichtingsbijeenkomsten.
- Een idee werd geopperd om de tekeningen in het groot te vertonen.

Een van de deelnemers opperde het idee om na het spelen van het 'VOEDSELSCHAKEL-SPEL' de cursisten een zelfde spel te laten maken. Ideeën werden geopperd voor een zelfde 'keten' voor koffie of katoen. Dat bleek volgens alle andere workshop-deelnemers heel goed mogelijk.

Voor meer informatie

Nuttige adressen en achtergrondinformatie

"Derde Wereld" tijdschrift over ontwikkelingsvraagstukken
Postbus 1358
6501 BJ Nijmegen
Verschijnt 5 maal per jaar, met thema's als "Milieu en Derde Wereld", "Habitat". Los themanummer fl. 7,50.

COS-Utrecht (Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking)
Voor Clarenburg 10
3511 JE Utrecht
030-311094
Voor publikaties, film-, video en diapresentaties rond voorbeeldprojecten, waaronder "Open School in Bolivia".
In iedere provincie is een COS-centrum gevestigd, voor meer informatie hierover COS-Eindhoven, tel. 040-440699.

Secretariaat "Honger Hoeft Niet"
Wilhelminagasthuisplein 61
1054 RB Amsterdam
020-120016
Organiseert jaarlijks de "Honger Hoeft Niet"-aktieweek en publiceert in het kader hiervan brochures met achtergrondinformatie en ander voorlichtingsmateriaal.

ICCO (Interkerkelijke Coördinatie Commissie Ontwikkelingsprojecten)
Postbus 151
3700 AD Zeist
03404-24844
Informatie d.m.v. brochures, lezingen, tentoonstellingen over projecten.

IKVOS (Stichting Interkerkelijk Vormingswerk Ontwikkelingssamenwerking)
Postbus 18747
2502 ES Den Haag
070-469756
Verzorgen vormingscursussen en geven audio-visueel- en ander voorlichtingsmateriaal uit.

"Internationale samenwerking"
Postbus 6000
8300 GC Emmeloord.
Voor een gratis abonnement op het blad "Internationale Samenwerking", een uitgave van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

IUCN-ledencontact
Damrak 28-30
1012 LJ Amsterdam
020-230823

Landelijke India Werkgroep
Oudegracht 36
3511 AP Utrecht
tel. 030-321340
Voor informatie over India.

Ministerie van Buitenlandse Zaken
Dienst Voorlichting Ontwikkelingssamenwerking
Postbus 20061
2500 EB Den Haag
tel. 070-484160
Voor o.a. gratis adressenlijst van Derde Wereldorganisaties

Milieuwinkel-Amsterdam
Henri Polaklaan 42
1018 CT Amsterdam
020-244989

Nederlandse Habitat Commissie
Postbus 20951
2500 EZ Den Haag
070-264201

Voor o.a. gratis informatie materiaal over "Het jaar van de Daklozen", zoals de "Blauwe brochure" met achtergrondinformatie

NBLC (Nederlandse Bibliotheek en Lektuur Centrum)
Postbus 93054
2509 AB Den Haag
070-141500

Voor meer achtergrondinformatie. Zij geeft bovendien een tweemaandelijks verschijnend tijdschrift uit, met onderwij recensies mondiale vorming.

NOVIB
Amaliastraat 7
2514 JC Den Haag
070-421621

Voor achtergrondinformatie over projecten en landen, bijv. landenmappen, spelen, audio-visueel materiaal en ander voorlichtingsmateriaal.

Stichting Milieu-Educatie
F.C. Dondersstraat 17
3572 JA Utrecht
030-713734
Voor gratis catalogus over educatieve materialen en meer informatie

Vereniging Milieudefensie
Postbus 20050
1000 HB Amsterdam
020-221366
Zij heeft rond het thema "milieu en derde wereld" verscheidene boeken uitgegeven en schrijft over dit thema ook regelmatig in het blad "Milieudefensie".

Steunpunt Mondiaal Vrouwenwerk
Klompstraat 20
6411 KS Heerlen
045-713132
Geven o.a. ondersteuning/informatie bij het opzetten van themabijeenkomsten rond het thema "Vrouw en Derde Wereld"

Stichting Vrouw, Kerk, 2/3 wereld
Kromme Nieuwegracht 10
3512 HG Utrecht
030-331277

Vrouwenberaad Nederlandse Ontwikkelingsinstan-
ties
Postbus 11640
2502 AP Den Haag
070-624191 (tst. 326/7)

Landelijke vereniging voor wereldwinkels
Westerkade 18
3511 HB Utrecht
030-316312

Voor meer adressen verwijzen we naar "Adreslijst Nederland en de Derde Wereld", een uitgave van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Gratis op te vragen.

